

Una aproximació a la cinquena columna al País Valencià. Introducció a una realitat distorsionada pel franquisme

An approach to the fifth column in the Valencian Country. Introduction to a reality distorted by the Franco regime

Ricard Camil Torres Fabra

Departament de Didàctica de les Ciències Experimentals i Socials. U. D. de Ciències Socials.

Facultat de Magisteri. Universitat de València.

Avda. Tarongers 3, 46022 València.

✉ ricard.torres@uv.es

Rebut: 20/02/2018

Acceptat: 15/03/2018

Resum

A partir de l'examen dels informes de FET y de las JONS de diverses localitats valencianes, podem fer un retrat de la cinquena columna, llurs membres en gran quantitat coparen els llocs claus del partit únic al País Valencià. Si bé és cert que la immensa majoria dels seus membres passaren la contesa amb més pena que glòria, i adaptant-se a les circumstàncies, també és cert que va tractar-se, en general, d'un col·lectiu que pogué esquivar relativament els perills gràcies al tracte rebut pels seus enemics, degut a l'enorme desunió existent entre les diferents organitzacions polítiques i sindicals. Una vegada acabada la guerra, els cinquenacolumnistes valencians s'afanyaren per tal de polir i fer brillar un passat que no va tindre molt d'heroic, magnificant tant la seua actuació —inventada com si no— com els efectes de la mateixa.

Palabras clave: FET y de las JONS, cinquena columna; País Valencià; Guerra Civil

Abstract

From the analysis of the reports made by FET y de las JONS (Traditionalist Spanish Phalanx of the Committees of the National Syndicalist Offensive by its Spanish acronym), a depiction of the fifth column can be made, whose members occupied mainly the key role of the only party in the Valencian Country. Most of its members struggled in the conflict more than overcoming it with glory and adapting to its circumstances. Nevertheless, it is also true that, generally, this group was able to avoid the hazards thanks to the treatment from their enemies due to the enormous disunion between different political and syndical organizations. Finished the war, the Valencian fifth-columnists hastened to

polish and make shine a past which was not that heroic, magnifying their action —invented or not— as well as the effects of the said..

Keywords: *FET y de las JONS, fifth column; Valencia; Spanish Civil War*

Sumari

1. Introducció metodològica i crítica de les fonts; 2. Les característiques de la cinquena columna i la violència política; 3. Mimetisme i adaptació de la cinquena columna; 4. Col·lectivitats i Cinquena columna; 5. L'activitat de la Cinquena Columna i el clergat.

Introducció metodològica i crítica de les fonts

La importància de realitzar una recerca sobre la constitució, evolució, comportament i realitat de la cinquena columna al País Valencià és clau per tal d'elaborar un corpus intel·ligible sobre certs aspectes inherents al franquisme com ara la repressió, el repartiment de càrrecs públics, l'accés al funcionariat, l'obtenció de prebendes de tot tipus, etc.

Alhora d'estudiar el fenomen cinquena columnista ens trobem amb una limitació de fonts que gairebé poden destruir els intents d'arribar a explicacions coherents, almenys pel que fa a l'àmbit d'acció del present treball. I això per dues raons primordials: el coneixement de les activitats de la cinquena columna ens ve distorsionat, tant per la documentació pertanyent al moment de la contesa com per a la procedent dels mateixos vencedors. Per al primer cas hem trobat que les autoritats front populistes van minimitzar el problema massa sovint malgrat la propaganda oficial, a més que la realitat d'una rereguarda alterada per la marxa d'una guerra que mai va estar força decantada vers els seus interessos i pel mateix procés revolucionari, van portar a una estratègia confusa i alhora lògica per tal d'abordar les relacions amb els dretans locals.

Tot l'anterior no vol dir que no existira la persecució i la repressió dels elements reaccionaris.¹ Ans al contrari, parla de la manera en que les forces locals anaren fent front a la violència apareguda a l'estiu de 1936 que, en definitiva, va ser la responsable d'eixe comportament semifrivolitzant que apuntàvem. Per una banda, les autoritats locals sempre pretengueren donar una sensació de control de la situació i per tal d'aconseguir-ho van protegir puntualment a una gran part dels més que hipotètics dretans locals, i per altra banda les organitzacions polítiques i sindicals mostraren una actitud dispar front els enemics, afavorint a uns i perseguint d'altres; depenent sempre de les característiques locals.

1. Mai no hem d'oblidar una qüestió tan senzilla com que la guerra es deslligà a partir del fracàs d'una revolta militar que, en definitiva, va portar a la revolució allà on no triomfà, i que no dubtà en continuar les hostilitats. Recordem les paraules d'Azaña al deu discurs a l'Ajuntament de València, el 21 de gener de 1937: *Nosotros hacemos la guerra porque nos la hacen.*

Els mateixos partits i sindicats van dur a terme una política prou arriscada pel que fa a les seues relacions amb els reaccionaris declarats i convençuts, però les seues ànsies redemptores i els seus intents per demostrar que la revolució tenia com a enemic fonamental l'ordre capitalista -sempre tenint present les limitacions teòriques i conceptuals d'aquest moviment revolucionari- i no les persones que ho representaven.

D'eixa forma, i com quedarà clar, nombrosos dretans van quedar refugiats a la sina de partits, sindicats i col·lectivitats,² i si cert és que la repressió front aquest col·lectiu va estar tremenda, també resulta igualment cert que el mateix fenomen actuà a favor del propi col·lectiu malgrat les pèrdues humanes i econòmiques. El que pretenem asseverar és que la persecució de dretans comportava un contrapès que li atorgava alguns privilegis tot i que aquesta persecució derivés en assassinats, presó, persecució, por i tensions per als dretans.

No gens menys dificultós resulta esbrinar la documentació que respecte als cinquena columnistes ens proporciona el període franquista. Encara i que a ell pertany la quasi totalitat de la nostra informació, el cert és que cal interrogar-la amb molta cautela donat que el triomfalisme dels vencedors, unit a les seues exageracions i extrapolacions, portava a desbarrar de manera brutal en certes ocasions. Malgrat això resulta una font ineludible i imprescindible alhora que marcada per una total absència d'una mínima objectivitat, el que li dona la seua importància relativa.³

2. CHUST CALERO, M. «La dreta camuflada. Sueca, 1936-1939». A *Quaderns de Sueca*, VI. Sueca, maig 1993. p. 98. CALZADO ALDARIA, A. i TORRES FABRA, R. C. *Características y desarrollo de la violencia política en la Ribera Baja*. Malta de Encuentros. València, 1996. pp. 49 i ss. TORRES FABRA, R. C. *Cullera en guerra. Un poble valencià a la reraguarda*. Ajuntament de Cullera. Cullera, 1991. pp. 131 i ss. PANIAGUA, J. y LAJO, B. *Sombras en la retaguardia. Testimonio sobre la 5ª columna en Valencia*. Fundación Instituto de Historia Social. Centro Tomás y Valiente. UNED Alzira-València. València, 2002. presenta una sèrie documental arplegda a partir del fet depuratiu efectuat pel franquisme. Un exemple concret d'aquest comportament a IBÁÑEZ TARÍN, M, «El Sindicato de Profesiones liberales de la CNT durante la guerra civil en Valencia, refugio de profesores de instituto derechistas». En CIAN, *Revista de Historia de las Universidades*, 17/2 (2014), pp. 141-169.
3. Només acabar la guerra, els Tribunals de Responsabilitats Polítiques (TRP) van començar la seua tasca. Com que no quedava cap persona immune a la mateixa, la demanda d'informes per part del Tribunal va estar indiscriminada. D'eixa manera els diversos ajuntaments van evacuar informació sobre tot tipus de persones. Més tard anirien afegint-se més elements represius que demanaven informes sobre tothom. Dades com ara l'històric polític de l'encausat, la seua actitud només començar la guerra i durant la mateixa, la seua participació en fets dolents i el judici que li mereix a l'alcalde precisant el seu grau d'oposició al *Movimiento*, era el punt crucial d'aquesta enquesta. Arxiu Històric Municipal de Sueca (AHMS). Correspondència. Caixa 1940. L'evacuació d'aquests informes, unida als expedients de depuracions conformen el corpus principal de la nostra documentació. Cfr. així mateix PANIAGUA, J. y LAJO, B. *Sombras en la retaguardia...* op. cit i TORRES FABRA, R. C. «La depuració de funcionaris municipals als medis rurals del País Valencià». En TORRES FABRA, R. C. i NAVARRO NAVARRO, J. (coords). «Les depuracions municipals a l'àmbit rural valencià». Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2012, pp.

La realitat documental, doncs, ve marcada per la sempre constant subjectivitat. La majoria dels informes emesos després de la guerra pels diversos consistoris, a banda de la seua escassa fiabilitat, tenien com a objectiu primordial crear un llaç d'unió per tal de concentrar la seua dominació social i no importava sobremanera que l'apuntat als informes tinguera bases reals sòlides. Més que res per la raó d'intentar acomodar un passat més o menys heroic a una nova situació on el triomf dels seus afins obria tot un ventall d'oportunitats en tots els camps o almenys cobria les aspiracions de formar part d'un grup acomodat a la nova realitat.

Les característiques de la cinquena columna i la violència política

L'esdevenir dels cinquenacolumnistes durant la guerra va estar unit directament a la supervivència i quan aquesta es va convertir en segura dintre d'uns paràmetres raonables pocs van estar el que s'arriscaren de manera descarada o encoberta a defensar la seua causa. Però anem per parts. El perfil del cinquenacolumnista característic al món rural corresponia a un dibuix clarament definit: persones connectades amb la tradició dreтана local, be provinents dels partits conservadors i/o reaccionaris, be pertanyents a les antigues formacions dinàstiques, reciclats o no, a partits que presentaren uns mínims democràtics al llarg de la República. Malgrat tot, la persecució de les persones més o menys significades va estar una realitat, prenent categoria pròpia en militars i clergat.⁴

Si exceptuem alguns assassinats, l'esclat violent va produir-se el 18 d'agost de 1936, quan les notícies procedents dels fronts, en particular la carnisseria efectuada a Badajoz pels insurgents i les brutalitats emanades per Queipo de Llano a Sevilla, donaren pas a un sentiment d'indignació i de repulsa que va traduir-se en assassinats massius durant els dies següents. La majoria de la gent estava convençuda que el cop no tenia més futur que el de fracassar d'avantmà, a l'igual que havia estat amb la *Sanjurjada* en 1932,⁵ però la

191-210. Com és natural tenim a l'abast un fum de testimoniatges franquistes, la immensa majoria sense cap valor, dels que destaquem EL CABALLERO AUDAZ. *La quinta columna. Revolución de los Patibularios*. Ediciones el Caballero Audaz. Madrid, 1940.

4. GUTIÉRREZ LATORRE, F. *La República del crimen. Cataluña primavera 1936-1939*. Mare Nostrum. Barcelona, 1989, confirma que militars i clergat van estar els principals objectius en els primers moments del terror roig.
5. Cfr. DIAZ, X. *Vengança de classe. Causes profundes de la violència revolucionària a Catalunya el 36*. Virus. Barcelona, 2010. Per a un aspecte més ample cal veure PRESTON, P. *El holocausto español. Odio y exterminio en la guerra civil y después*. Debate. Barcelona, 2011. BROUÉ, P., FRASER, R. i VILLAR, P. *Metodología histórica de la guerra y revolución españolas*. Fontamara. Barcelona, 1987. pp. 41 i ss. ROMERO MAURA, J. *Ensayos sobre violencia política en España*. Marcial Pons. Madrid, 2000. pp. 231-244. REIG TAPIA, A. *Violencia y terror*. Akal. Madrid, 1990. Al respecte continua tenint molta vigència BRENAN, G. *El laberinto español*. Ruedo Ibérico. París, 1968.

insurrecció no deslligà immediatament la repressió, encara i que les reaccions violentes de seguida es farien presents.⁶

En el temps transcorregut fins aleshores va produir-se la depuració i separació de tots els elements considerats desafectes a la República o sospitosos de simpatitzar amb els insurrectes.⁷ Els primers instants de violència es caracteritzaren per la repressió contra els membres de certes institucions i persones, així com l'aparició de venjances particulars, sense oblidar l'incendi de temples o l'assalt als locals de les dretes locals.⁸ A continuació es donà un significatiu esgotament del *terror revolucionari*. Per exemple, els assassinats se centraren al període estiu-tardor de 1936, moment que reflecteix el 98% de la liquidació de l'enemic de classe, encarnat sobretot en els propietaris agraris,⁹ encara i que a patir del nomenament de l'anarquista Melchor Rodríguez el 4 de desembre de 1936 com a delegat especial de presons, passetjos i saques anaren desapareguent.

Però el deturament o dràstica caiguda de l'activitat persecutòria a la província de València va tenir molt a veure amb el nomenament de l'ugetista Ricardo Zabalza com a governador civil als inicis d'octubre de 1936 en substitució del coronel Ernesto Arín, tradicional republicà, que es va bolcar en la restauració de l'ordre, i amb el recolzament de socialistes i comunistes va posar en marxa la Guàrdia Popular Antifeixista (coneguda popularment com la GUAPA per allò de l'abreviatura de les inicials) i aconseguí frenar la violència. Inclús va estar instrumentalitzada i utilitzada en l'enfrontament que es produí entre anarquistes i comunistes al soterrament del cenetista Tiburcio Ariza González (a)

6. Així, *Solidaritat Obrera*, òrgan de la CNT, l'1 d'agost de 1936 exigia la immediata eliminació física de militars, clergues i polítics, conservadors, propietaris, terratinents, burgesos, comerciants, especuladors, antics sotmetenistes, pistolers dels sindicats lliures, treballadors no compromesos, tècnics, capatassos i catòlics. Quasi res. Fins Rafael Alberti va afirmar que l'assassinat de certes persones resultava necessari. Opinió presa de CASANOVA, J. «Verano sangriento». En JULIÀ, S. *Víctimas de la guerra civil*. Temas de Hoy. Madrid, 2004. pp. 57-80.
7. D'ací que la part documental quantitativa provinga quasi exclusivament dels expedients de depuracions franquistes.
8. Com a curiositat cal assenyalar que a Alcoi el temple religiós no va estar cremat. Al seu lloc va estar desmuntat pedra a pedra i amb els materials aconseguits es va construir una piscina olímpica.
9. Per a la violència política durant la guerra al País Valencià GABARDA CEBELLÁN, V. *La represión en la retaguardia republicana. País Valencià, 1936-1939*. Institució Alfons el Magnànim. València, 1996. VICENT BALAGUER, M. *Conflicto y revolución en las comarcas de Castellón (1931-1938)*. Universitat Jaime I. Castelló de la Plana, 2006. ORS MONTENEGRO, M. *La represión de guerra y postguerra en Alicante*. Generalitat Valenciana/Institut de Cultura Juan Gil-Albert. Alacant, 1995. CALZADO ALDARIA, A. i TORRES FABRA, R. C. *Características y desarrollo de la violencia política...* op. cit. TORRES FABRA, R. C. «Les repressions durant la Guerra Civil al Principat i al País Valencià». En PAGÈS i BLANCH, P. (dir.) *La Guerra Civil als Països Catalans*. Publicacions de la Universitat de València. València, 2007. pp. 207-256.

Chileno a la plaça de Tetuà de València.¹⁰ No gens menys importància va tenir el restabliment del poder judicial traduït en els tribunals populars,¹¹ que van atorgar garanties de defensa per als acusats de cinquena columnisme.¹²

L'eliminació física dels *enemics socials o polítics*¹³ va estar una repressió generalitzada, selectiva i que no va tenir res a veure amb la tradicional concepció d'una persecució indiscriminada, encara i que existiren casos definits¹⁴ als quals apareixen elements no socials o ideològics (deutes, rancors personals, enveges, etc.). Així ho prova el que la violència se centrara en grups socials concrets, donant la impressió més d'una veritable revenja de classe que no emmascara pas el seu tarannà revolucionari; com ho prova que la restitució del poder central significà el restabliment d'un ordre a la rereguarda amb un descens quasi total del nombre d'assassinats. I, de tota manera, els nombrosos dretans o simpatitzants de la rebel·lió restaren més o menys controlats.

10. La millor versió dels fets a LLORENS CASTILLO, C. *La guerra en Valencia y en el frente de Teruel. Recuerdos y comentarios*. Fernando Torres editor. València, 1975. pp. 50-51.
11. Els Tribunals Populars de Justícia van implantar-se al setembre de 1936 i venien a substituir al Departament de Salut Pública dels Comitès. La seua moderació de seguida va estar palpable. SÁNCHEZ RECIO, G. *Justicia y guerra en España. Los Tribunales populares (1936-1939)*. Institut de Cultura Juan Gil-Albert. Alacant, 1994. PP. 132 I SS.
12. Cfr. SÁNCHEZ RECIO, G. *Justicia y guerra en España...* op. cit. Del mateix autor, «Justicia ordinaria y justicia popular durante la Guerra Civil». En *Justicia en Guerra* Arxiu Històric Nacional. Ministeri de Cultura. Madrid, 1990. pp. 74 i ss. PAGÈS i BLANCH, P. «La administració de justícia durante la guerra civil española». Arxiu Històric Nacional. Ministeri de Cultura. Madrid, 1990. pp. 47-63. PÉREZ VERDÚ, F. *Cuando Valencia fue capital de España*. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura. València, 1993. pp. 65-131. RODRÍGUEZ OLAZÁBAL, J. *La Administración de Justicia en la Guerra Civil*. Institució Alfons el Magnànim. València, 1996. Per a una comparació a d'altres indrets, cfr. PAGÈS i BLANCH, P. «La justícia revolucionària i popular a Catalunya (1936-1939)». En *Ebre* 38. Universitat de Barcelona. Barcelona, 2004. pp. 35-48.
13. La documentació proporcionada pels distints Registres Civils de Defuncions només poden oferir-nos informació respecte a les morts consumades. Pel que fa a d'altres tipus de violència, com ara la persecució, anirà sortint al llarg del present treball.
14. Per exemple, com a represàlia per l'afusellament de José Antonio Primo de Rivera, l'aviació rebel va bombardejar Alacant la nit del 28 al 29 de novembre de 1936. La resposta va estar l'assalt de la presó provincial i el linxament de 36 interns dretans. RAMOS, V. *La guerra civil en Alicante*. Biblioteca Alacantina, vol. II. Alacant, 1973. pp. 154 i ss. Anteriorment, també en un deslligament de fura popular, van estar assassinats 57 presoners internats al vaixell *Isla de Menorca*, ancorat al port de Castelló, el 29 d'agost. Altres fets versemblants es donaren a l'estiu de 1936. Per regla general era la resposta a les agressions feixistes sobre la població civil. MAINAR CABANES, E. «Ataques franquistas sobre Valencia durante la Guerra Civil 1936-1939». En *Saitabi*, XXXVII. València, 1987. pp. 225-235.

Mimetisme i adaptació de la cinquena columna

Encara i tot, tota una cultura de supervivència va desenvolupar-se a la reregular valenciana. Tenint present que l'eliminació física dels enemics més odiats va fer que aquests foren els primers en caure davant la fura revolucionària, el cert és que quan els poders locals van anar reafirmant-se, els assassinats també anaren minvant. Així, partits polítics i sindicals disputaren un tortuós espai propagandístic referent a la seua capacitat de redempció vers els reaccionaris.¹⁵ A més, la importància creixent que per a les economies locals significava el poder disposar de persones lletrades o preparades tècnicament per a l'impuls col·lectivitzador va fer que moltes persones trobaren seguretat a les col·lectivitats. Per exemple, en la col·lectivitat de Sueca el dirigent més destacat va estar Ramón García, el qual era (...) *home conservador que va ser un directiu de la col·lectivitat de la CNT (...) una persona força lligada a la dreta local (...)*.¹⁶ No seria l'únic cas.¹⁷

I casos ja completament inverosímils però reals de mimetisme polític no podien faltar. Així, segons el ministre comunista, Juan Hernández, molts militants falangistes arribaren a ingressar en la mateixa Columna de Ferro per tal de trobar garanties de seguretat, entre ells ni més ni menys que el marquès de Sant Vicent.¹⁸

15. Encara que era obligat pertànyer a una organització legal, la majoria dels dretans pogué escollir a quina entrar. Malgrat això, a la documentació apareix que eren completament obligats i no van poder fugir d'aquesta obligació. Tenim una multitud d'exemples: gent del partit Conservador, Liberal i Tradicionalista, ingressaren en agost de 1936 en la UGT per tal de mantenir el seu treball dintre de la col·lectivitat. Arxiu Històric Municipal de Cullera (AHMC). Caixa 797. També per a conservar els seus llocs de treball, alguns funcionaris suecans ingressaren a la UGT. Altres, amb la finalitat de trobar treball, ingressaren en les organitzacions legals o les col·lectivitats. AHMC. Capsa 795. AHMS. Governació. l. 174-176.

16. CHUST CALERO, M. *op. cit.* p. 99.

17. A Cullera, la CNT va estar acusada d'estar reduïda on eren tots els dretans locals. AHMC. Governació. Caixa 24. 6 de setembre de 1936. Tant és així que els cenetistes es vegueren obligats a desmentir-ho inclús en la premsa. «Cullera no es un albergue de la Quinta Columna». *Nosotros*, 17 de febrer de 1937. Hemeroteca Municipal de València. Per contra, *El Mercantil Valenciano*, 20 de febrer de 1937, arremetia contra el que considerava una situació escandalosa. Qüestions versemblants es donaren a Vinalesa, Carcaixent i Xiva. Cfr. GIRONA ALBUIXECH, A. *Guerra i revolució al País Valencià (1936-1939)*. Tres i Quatre. València, 1986. pp. 293 i ss. Això va fer que els comunistes reaccionaren amb tota la seua dinamita propagandística, de manera que *Mundo Obrero*, en la seua edició del 13 de març de 1937, arremetera contra la cinquena columna i, de pas, contra el que considerava aliada de la mateixa: la pràctica col·lectivitzadora dels cenetistes: *¡Hay que aniquilar a la quinta columna! ¡Hemos de ser inflexibles! ¡Con los sin control y con los que les protejan y encubran! ¡Estos son los más peligrosos! ¡Hay que aniquilar a estos dinamiteros de última hora!* Pres de PRESTON, P. *El holocausto español...* *op. cit.* p. 520.

18. Citat per PRESTON, P. *El holocausto español...* *op. cit.* p. 347.

Després de la guerra, les penúries de la Cinquena Columna van estar magnificades com és normal. No neguem la persecució patida però el cert és que articles a la premsa com ara l'aparegut a *Levante*, el 16 de juny de 1939, amb el títol de «La Quinta Columna en Valencia, ¡SALVADOS!» que narrava els avatars de R. Ferrando Llácer, semblen més una novel·la que la realitat viscuda. Per al signant de l'article el que importava era passar a la zona dominada pels sublevats i això ho aprofità quan el front s'estabilitzà a Nules. Segons l'autor, la Cinquena Columna valenciana estava fermament organitzada i lluitava de manera decidida contra *la realidad comunista*.

De tota manera les dades evacuades de l'article no recolzen aquesta asseveració. Més bé sembla que la dreta del cap i casal presentà dos tipus de respostes front la situació: amagar-se i restar sota la custòdia de familiars o/i amics o integrar-se a la nova realitat. Aquesta darrera va ser la més emprada,¹⁹ el que no impedeix constatar que un grapat significatiu dels conquenacolumnistes desplegara tota una activitat important.

Aquesta qüestió dirigeix la nostra atenció cap les estratègies que seguiren els dretans a la rereguarda per tal de sobreviure a unes condicions clarament negatives. Així, el primer que van patir els reaccionaris en les seues carns va ser la intervenció dels seus comptes corrents pels diversos comitès de banca.²⁰ En un principi es limità a demanar una quantitat per tal de contribuir a *la derrota del fascismo*.²¹ En principi la contribució s'establí en 1.000 pts. a cadascú dels considerats rics, encara que, al no sortir els contes, després es passà a demanar 2.000 pts.²²

Aquest procés es troba més clar a Sueca, on el Comitè de Defensa portà una comptabilitat especial a tal efecte.²³ La diferència radicava en que el Comitè imposava quantitats diverses atenent al conte corrent de cadascú i a la seua potència econòmica sota l'epígraf *con destino a la suscripción voluntaria (sic) para el mantenimiento de las milicias populares y para el pago de jornales a los obreros necesitados*. Les pretensions recaptadores del Comitè de Defensa Suecà comportaren que, entre el 27 de setembre de 1936 i el 5 de desembre de 1937, es formularen 365 demandes per un munt total de 485.485 pts. ingressades.

Malgrat aquesta voracitat recaptadora mostrada pel Comitè els afectats intentaren fer prevaleixer els seus interessos, encara que a l'estar intervinguts els seus comptes corrents poc podien fer. Aquell, inclòs ordenava els moviments bancaris²⁴ i de vegades l'afectat intentava retardar el més possible el seu pagament presentat una sèrie d'al·legacions

19. Esta magnificació queda reflectida en l'escassa informació que proporcionen els informes malgrat assenyalar que *fue perseguido*. Exemples no falten: Cf. AHMC. Caixa 797.

20. Vegeu TORRES FABRA, R. C. *Cullera en guerra... op cit.* pp. 99 i ss.

21. Els diners intervinguts van estar emprats en donar treball al personal. Ídem. pp. 141 i ss.

22. Diversos testimonis estimen la xifra d'uns tres milions de pessetes, la qual cosa és una exageració.

23. AHMS. Caixa ss. classificar. 1936-1937

24. Ídem.

per tal d'obtenir una rebaixa en la seua contribució, comunicant-li sempre que no havia lloc per a evitar el pagament i que podia estar objecte de detenció;²⁵ malgrat es donaren casos de rebaixa.²⁶

Col·lectivitats i Cinquena columna

El desenvolupament revolucionari comportà que els propietaris perderen les seues possessions per tal de quedar enquadrades en les col·lectivitzacions i altres tipus de propietat comunal que anaren sorgint a tot arreu del País Valencià. Però, amb tot, aquest col·lectiu no va perdre les seues propietats de manera absoluta doncs la immensa majoria de propietaris s'acomodà a la situació i continuà al front de les seues terres.²⁷ A més, i com ja s'ha assenyalat, alguns dels terratinents i més destacats dretans van tenir un paper important dintre dels diversos escalons administratius de les col·lectivitats.

El cas més destacat que hem trobat resultà ser el de Juan José Rico Ferrer (a) *Macoc*, principal cacic de Cullera. Nasqué en 1885, va ser regidor monàrquic en 1911, alcalde liberal entre 1913 i 1923 i alcalde upetista entre març de 1927 i gener de 1930. Enemic declarat de la República va flirtejar amb grups d'extrema dreta després de les eleccions del 16 de febrer de 1936 i després de l'1 de maig abandonà Cullera instal·lant-se en l'hotel Europa de València al temps que anava fent-se amb una important reserva de municions.²⁸ Malgrat això, l'inici de la guerra el va sorprendre a Cullera i no tingué més remei que suportar les conseqüències de la revolució, i si bé va patir certes humiliacions²⁹ per la qual cosa titllava

25. Ídem. El comunicat no té desperdici: (...). *No habiendo satisfecho la cantidad de 2.500 pts (...), y como seguimos sosteniendo el mismo criterio después de leídas sus declaraciones, le comunicamos que si en el plazo de 24 h. no las hace efectivas, se procederá a su detención. Salud y República. El Comité.* Ídem.
26. Ídem. Per a qüestions concretes: CASTELLÓ CANDELA, A. «El impuesto "voluntario" del Comité Revolucionario de Defensa (Agosto-October de 1936)». En BENEITO LLORA, A. A. i SANTONJA, J. L. *L'Alcoi del segle XX. V Jornades d'Estudis d'Història Local.* Arxiu Municipal d'Alcoi/Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics. Alcoi, 2002. pp. 145-167.
27. Vegeu TORRES FABRA, R. C. «Apunts per a una caracterització de la guerra a la Ribera. El cas de "l'americanà" com a crisi de la reraguarda». En *Afers. Fulls de recerca i pensament*, nº 20. Catarroja, 1995. pp. 103-115. En aquests moments, Vicent Gabarda es troba a punt d'editar un estudi sobre l'Horta Sud al qual constata que el principal propietari de fàbriques de rajoles de la zona es va veure obligat a entregar la sua empresa a la col·lectivitat i va estar anomenat president de la mateixa, càrreg des del qual es va cuidar molt d'evitar el deteriorament de la seua propietat. Agraïm a Vicent Gabarda la dada.
28. RICO FERRER, J. J. *Memorias.* Manuscrit inèdit. 1937. pp. 106-107. Arxiu Particular de Joaquin Rico Casamitjana. Cullera.
29. (...) *hacen trabajar a mi hija limpiando con el propósito de hacer trabajar a señoritas cursis que no saben coger una escoba para barrer ni un trapo para fregar (...).* Ídem. p. 115.

els membres de les organitzacions frontpopulistes de *carroña social*,³⁰ el cert és que des del principi (...) del "*Movimiento*" *había recibido muchas atenciones y varias visitas y ofrecimientos de los directivos de la UGT y de la CNT ofreciendo toda su protección* (...).³¹ Per això deia que (...) *tengo que confesar que vivía con relativa tranquilidad* (...),³² donat que (...) *pues algún favor había recibido de aquellos chacales consiguiendo la libertad de familiares y amigos* (...).³³

El CEP, com va fer amb tots els propietaris, incautà els seus comptes corrents, col·lites, maquinària, etc. excepte (...) *unos campos para mis necesidades* (...).³⁴ Això va ser un costum generalitzat a la reregarda valenciana. Segons nombrosos testimoniatges, el descontrol col·lectivitzador va ser constant i beneficià directament els propietaris.³⁵ Paral·lelament, intentaren extremar les mesures de seguretat com per exemple intentar acollir alguna família obrera a sa casa³⁶ o replegar algun refugiat.³⁷ Però aquestes estratègies no significaven la seguretat absoluta, ja que el propi Macoc va veure com els milicians es presentaren a sa casa en tres ocasions durant l'estiu de 1936 i acabaren detenint-lo el 17 de setembre. Però la intervenció dels caps de la CNT resultà decisiva per a que no li passés res.³⁸

Amb tot, els dretans mai no se sentiren gens segurs i això va fer que donaren el pas decisiu per a la total salvaguarda de les seues vides i de part de les seues propietats: ingressar en una organització pertanyent al Comitè. Per exemple, l'esmentat Macoc entrà en Esquerra Republicana i, per a reforçar encara més la seua situació, a la CNT.³⁹ A més, ingressaren altres dretans significats com els seus germans, el seu cunyat, el seu fill i varis nebots.⁴⁰ El mateix Macoc reconeixia que això *dio mucho que hablar*.⁴¹ I tant que donà de parlar. Les acusacions contra els cenetistes es multiplicaren i els anarquistes van defensar-se a la premsa assenyalant que les seues pretensions radicaven en redimir i integrar a

30. *Ibidem*.

31. *Ídem*. p. 116.

32. *Ibidem*.

33. *Ibidem*.

34. *Ibidem*.

35. Una pràctica habitual consistí en posar cartells a les propietats —terres o bens immobiliaris— que indicaven: *Requisado por la CNT* o *Requisado por la UGT*. Vegeu TORRES FABRA, R. C. *Cullera en guerra...* op. cit. p. 131. També RICO FERRER, J. J. op. cit. p. 125.

36. RICO FERRER, J. J. op. cit. p. 116.

37. *Aconsejado por unos amigos acogí a una niña de 13 años evacuada que parecía dócil*. *Ídem*. p. 130.

38. El que no vol dir que els caps cenetistes foren executats després de la guerra sense cap intervenció al seu favor per part d'aquesta persona CALZADO ALDARIA, A. i TORRES FABRA, R. C. *Características...* op. cit. 95. Algunes persones van intercedir per ells, i de fet per a alguns aconseguiren la rebaixa de la pena capital per la de cadena perpètua però les autoritats cullerenques i el mateix Macoc amagaren l'indult fins que van ser afusellats. Arxiu Particular de Núria Sales.

39. A UGT no volgué intentar-ho perquè van ser els que l'havien detingut. *Ídem*. p. 116.

40. *Ídem*. p. 127.

41. *Ibidem*.

la revolució a tots aquells que inicialment la rebutjaven, i que si s'havia arribat a emprar la violència la raó radicava en que resultava ineludible.⁴² El cert és que les tensions viscudes entre les diverses organitzacions pertanyents al CEP i els afanys redemptors de les mateixes, unides a la progressiva restitució dels poders centrals configuraren un entorn prou segur per als dretans, el que no invalida que (...) *la majoria actuó como yo*.⁴³ Així, partits i sindicals es vegueren inundats per dretans que entraren a les mateixes amb diverses previsions però amb el comú denominador de salvaguardar la pell.⁴⁴

Com element aclaridor afegirem que a Cullera podem constatar que 22 persones provinents de la DRV van poder refugiar-se a la UGT. A Esquerra Republicana ingressaren més de 30 persones amb currículum conservador i reaccionari, 13 més s'afiliaren a la UGT per mantenir els seus llocs de treball, 19 dretans més ingressaren a la UGT, mentre que a la CNT s'apuntaren al menys 15 i les destinacions amb menys atractius van ser el PCE amb un ingrés i el Radio Comunista, que comptà amb 8 afiliacions.⁴⁵

Aquest comportament explica a les clares que el sector reaccionari malgrat la seua persecució va tenir un camp de maniobra prou ampli per tal de salvaguardar la seua integritat física i les seues propietats. Cert és que la majoria havia desitjat fugir aprofitant les seues relacions —especials però relacions a la fi— amb les autoritats del Comitè, a banda dels que desertaren.⁴⁶ Altres s'amagaren directament,⁴⁷ i, com no, molts van travessar per experiències dolentes o perilloses. Però, com dèiem, les autoritats locals no van posar massa empena per tal de perseguir els reaccionaris. Prova d'això resulta que moltes persones acudiren a fer la seua inscripció com a enquadrats en els diversos reemplaços i un alt nombre de les mateixes va ser declarada inútil. Així, trobem que, a Sueca, després del pertanyent reconeixement mèdic del reemplaç de 1936, van donar-se 37 casos com a inútils⁴⁸ i no es va fer cap contrarreconeixement, acceptant la seua situació. De la resta, 87 que van ser declarats aptes per al servei militar, dels que 30 al·legaren una sèrie de malalties i dolences que els va fer lliurar-se completament de les armes. És a dir, de 124 enquadrats, més de la meitat, 67, van poder esquivar un futur replet de perills.⁴⁹

42. «Cullera» no es un albergue de la Quinta Columna ... op. cit.

43. RICO FERRER, J. J. *op. cit.* p. 128.

44. CHUST CALERO, M. *op. cit.* pp. 97 i ss.

45. AHMC. Caixes 794-803.

46. A Cullera trobem set casos documentats de deserció, encara que un sembla ser una total invenció. Caixes 795, 797 i 798. Informes diversos. Desembre 1939. Per altra banda, molts dels fugits s'incorporaren al Gabinet d'Informació Secret instal·lat a Biarritz. Cfr. PANIAGUA, J. y LAJO, B. *Sombras en la retaguardia...* op. cit. pp. 22-24.

47. AHMC. Capses 794-803.

48. La majoria no al·legava res al seu favor.

49. AHMS. Governació 2989-2997. Queda clar que aquestes xifres es refereixen únicament a reemplaç. Els milicians no hi són compresos. Aquestos passaven un reconeixement mèdic molt més tènue. i tampoc no és el cas que ens ocupa.

El pas del temps i els revessos patits als fronts no van fer variar aquesta situació. Per a 1937, de 128 homes cridats a files, van lliurar-se per inútils per al servei militar 43.⁵⁰ El mateix va ocórrer en 1938, quan, de 101 homes examinats, 27 quedaren lliures de les seues responsabilitats.⁵¹ Sabem que alguns declarats útils al·legaren una sèrie d'inconvenients però no sabem la resposta que van obtenir.⁵² Per a 1939 la font ja no ens proporciona dades.

L'activitat de la Cinquena Columna i el clergat

En aquest context d'impunitat més o menys emmascarada,⁵³ trobem tota una amalgama d'actuacions desenvolupades per la Cinquena Columna, com ara ajudar a perseguits,⁵⁴ convertir els domicilis en llocs de reunió per tal de sentir la ràdio,⁵⁵ o persones que després de la guerra es vanagloriaven d'alguna acció concreta o repetida com ara carters que violaven la correspondència oficial, falsificar documents d'identificació, relentitzar altes mèdiques a o traspaperar ordres relatives a soldats ferits per evitar la seua tornada al front, inventar lesions, o desenvolupar tasques en el *Socorro Blanco*.⁵⁶ El cert és que a mida que la marxa de la guerra anava acostant els fronts cap les rodalies o a l'interior del país, molts reaccionaris locals s'envalentonaren i començaren a fer-se notar, apareixent en febrer de 1938 per primera vegada senyals materials de la seua existència des de l'esclat de la contesa consistents en pintades que atacaven al govern i especialment el PCE.⁵⁷

Aquestes actuacions, que com veiem venien marcades per la iniciativa militar favorable al bàndol sublevat, no van resultar més enllà.⁵⁸ Només hem pogut trobar activitats

50. *Ibidem*.

51. *Ibidem*.

52. *Ibidem*.

53. Una vegada acabada la guerra, el falangista Rodrigo Orellana Requena, s'autoanomenà cap de la cinquena columna a València, mentre que el també falangista Manuel Ubeda Crespo ho feia com a cap d'espionatge del grup d'acció cinquenacolumnista. Ara bé, tothom coneixia les activitats de l'anomenat grup *Pepe Luis*, que era a les ordres del Cap Nacional de Seguretat, coronel Ungria i que arribà a organitzar esquadres falangistes en les presons. PANIAGUA, J. y LAJO, B. *Sombras en la retaguardia...* op. cit. p. 207 i p. 222 respectivament.

54. AHMC. Caixes 795 i 796. Informe del 26 d'agost de 1943. També Personal. Expedient 19 i Informe del 19 de setembre de 1939.

55. Encara i tot, als informes es magnificava aquesta pràctica dient (...) *su domicilio era lugar de reunión de los que conspiraban contra el régimen rojo*. Ídem. Capses 795-803.

56. També s'hi troba arximagnificada la seua realitat. Ídem.

57. AHMC. Llibre Registre d'Actes de l'Ajuntament Ple. Llibre 94. ss n°/p.

58. Inclús no faltaren traïcions com la del conegut falangista Ortolá, qui denuncià al SIM activitats i camarades que anaren a parar a la presó. PANIAGUA, J. y LAJO, B. *Sombras en la retaguardia...* op. cit. p. 101.

de desprestigi vers les autoritats i la propagació de les notícies transmeses per *Radio Nacional*. Per regla general, el contingut d'aquesta intoxicació de l'opinió pública resultava més bé pobre i infantil, com ara afirmar que els bombardeigs eren efectuats pels mateixos aparells republicans.

Els sublevats basaren gran part de la justificació de la seua rebel·lió militar i la conseqüent contesa deslligada per la mateixa en els avatars religiosos. A banda de presentar els seus actes com a una *Cruzada* en ple segle XX, el franquisme utilitzà directament la persecució a que van estar sotmeses les persones consagrades per tal de presentar-se a sí mateix com a salvador -o almenys com a braç executor dels designis divins- de les essències espirituals. Per això va recórrer contínuament a les vicissituds patides pels religiosos al llarg de la contesa.

Sense voler negar la brutalitat amb que va estar tractat aquest col·lectiu, incontesable per altra banda,⁵⁹ el cert és que els vencedors utilitzaren el fenomen repressiu sofert pels membres de l'Església per tal d'emascarar la veritable finalitat de les seues actuacions: preservar l'ordre social existent mitjançant estratègies contrarrevolucionàries i arxi-conservadores, com queda clar si atenem a la documentació proporcionada pels estudis locals: a les acusacions perpetrades pel TRP de Sueca, trobem que dels pràcticament 1.100 encausats que passaren per les seues mans, només apareixen 52 acusacions referides a *delictes religiosos* o contra membres de l'Església,⁶⁰ el que no arriba a representar el 5% de les acusacions totals. La lluita de classes, doncs, no pot quedar relegada a una simplificació tan burda com el recurs a l'enfrontament entre *la España y la Antiespaña* ni circumscrit a un problema *espiritual* o de llibertats religioses sense més. Ans al contrari, podem afirmar que la persecució religiosa durant la guerra, a banda d'existir de manera notable, va estar arximagnificada i extrapolada doncs darrere de la mateixa, alimentant-la i mantenint-la, tornava a aparèixer el factor social de la lluita de classes com a catalitzador fonamental.

La realitat ens obri altres paràmetres aliens als presentats pels vencedors. Les misses s'acabaren oficialment després de l'1 de maig de 1936. El clergat pensava, i amb raó, que els oficis religiosos posaven en perill ja no els temples i objectes sagrats, que havien patit nombrosos atemptats al llarg del sexenni republicà,⁶¹ sinó la pròpia integritat física dels seus membres. Però molts rectors restaren en les seues localitats i celebraven misses clandestines a domicilis particulars sense patir cap persecució.

59. MANENT i SEGUINON, A. i REVENTÓS i GIRALT, J. *L'Església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1984. CÀRCEL ORTÍ, V. *La persecución religiosa en España durante la Segunda República (1936-1939)*. Rialp. Madrid, 1990.

60. CALZADO ALDARIA, A. i TORRES FABRA, R. C. op. cit.. p. 137. MORENO MORENO, A. *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*. Biblioteca de Autores Cristianos. Madrid, 1961.

61. Vegeu TORRES FABRA, R. C. *Cullera en guerra... op. cit.* pp. 55-81.

Pel que sembla això era tolerat mentre no interferira en la vida pública i es limitara a combregar els fidels sense imposicions de cap tipus. Tant és així, que rectors molt combatius contra la República i que arribaren a emprar el púlpit i el pamflet continuaren vivint a la seua residència i no van patir cap sobresalt durant la guerra. I algun que altre entrà a formar part de col·lectivitats inclús de la CNT⁶² amb la qual cosa els anarquistes pensaven que els proporcionava autoritat moral per tal d'aconseguir els seus fins expiatoris,⁶³ i això donà pas a la generalització del pensament que obtenir un carnet de la CNT era la cosa més fàcil del món, encara que això s'hauria de matisar i molt, però a certs indrets va ser pràctica quotidiana.⁶⁴

I aquesta percepció es va fer més acusada a partir de la primavera de 1937, quan l'afany persecutori dels comunistes se centrà en el POUM i alguns sectors anarquistes, desplaçant l'interès repressor vers ells.⁶⁵ Així, les txeques⁶⁶ van mudar d'interns encara i que la persecució de dretans continuà, com és natural, però a ulls de republicans, comunistes i socialistes, les activitats del POUM eren clarament subversives i s'havien de perseguir, de manera que al canvi d'any de 1936 a 1937, l'òptica persecutòria capgirà la seua atenció més cap al POUM que a d'altra cosa i així també ho va fer la violència política vers aquest nou *enemic interior* donant pas a una repressió cainita que es faria més evident a partir de febrer de 1937 en les terres valencianes i que culminà en els famosos fets de maig de 1937 a Catalunya⁶⁷.

62. AHMC. Capsa 795.

63. La permissivitat va estar mal vista per part de la cinquena columna, encapotada en fer el major possible amb la seua propaganda, de manera que davant de la permissivitat vers el restabliment del culte religiós, intentà boicotejar la situació estenent tota classe de rumors entre els catòlics com ara que el culte privat era objecte d'excomunió. Per altra banda, cada vegada hi havia més casos de religiosos als que s'absolia de les acusacions de desafecció al règim. SÁNCHEZ RECIO, G. *Justicia y guerra en España... op. cit.* p. 21.

64. TARÍN-IGLESIAS, M. *Los años rojos*. Planeta. Barcelona, 1985. pp. 92 i ss.

65. TORRES FABRA, R. C. «Les repressions durant la guerra civil...». *op. cit.* pp. 229 i ss.

66. Aquests famosos centres de detenció es van multiplicar per tot arreu del país i prompte van estar controlades pel SIM (Servei d'Intel·ligència Militar), que també va caure progressivament en mans dels comunistes. Les més cèlebres van estar les situades als vaixells *Celta*, *Isla de Menorca* i *Sebastián Martínez*, al port de Castelló. Al cap i casal destacaren les del convent de Santa Úrsula, Sorní, Gravador Esteve, Sagrat Cor de Jesús, Carnissers, Bailia i els vaixells ancorats al port i convertits en presons flotants com ara *Rita Sister*, *Mar Cantábrico*, *Aritzmendia*, *Cabo de Palos* i *Legazpi*. A Alacant funcionaren el *convent de les monges de la Sang*, *Franciscans*, la *Santa Faz* i els vaixells *Jaime II*, *Sil* i *Villamanrique*. També es van fer famoses altres com la de Gandia. Cfr. ALCALÁ, C. *Checas de Valencia*. Siryus. Barcelona, 2006. Malgrat l'infumable del contingut, ens dona algunes dades que no podem deixar passar per alt. Del mateix autor, altre taulell relatiu al cas: *La Checa del terror. La desmemoria històrica al descubierto*. Libros libres. Madrid, 2007. Aquesta obra acientífica i reaccionària proporciona algunes dades tot i que mínimes. La científicitat brilla per la sua absència.

67. Els comunistes, en la seua particular lluita front els trotskistes del POUM aconseguiren titllar a aquests de sabotejadors, franc tiradors i espies al servei de la cinquena columna. Del País Va-

La nova realitat era que aquests ara eren segurs a les presons⁶⁸ donat s'havien acabat les saques i molts dretans van salvar així la pell, encara i que es donaren situacions de permissivitat cridaneres com ara que José Antonio Primo de Rivera fera el que volia a l'interior de la presó davant la passivitat de les autoritats carceràries, privilegi que durà fins el 16 d'agost de 1936. I al Seminari d'Oriola, els presos cinaquenacolumnistes o reconeguts reaccionaris gaudiren de privilegis sorprenents amb la complicitat de les autoritats carceràries, que emetien certificats d'inutilitat escandalosos, inclús molts dels interns es passetjaven en pijama en lloc del corresponent uniforme penitenciari. Interrogats per representants de la Creu Roja Internacional⁶⁹ al·legaven que les costures dels pantalons reglamentaris els donava molèsties a la pell, i encara hi havia qui es permetia botar-se el torn de visites.

Aquesta sorprenent situació s'allargà fins el 24 de setembre de 1937, en rebre la visita per sorpresa d'una inspecció de presons. Immediatament cinquanta reclusos van estar enviats a treballar en les fortificacions mentre que director i personal penitenciari tan sols van veure com se'ls obria un expedient disciplinari.⁷⁰

Tot l'anterior no vol dir que els cinaquenacolumnistes i simpatitzants de l'enemic, tornem a insistir, visqueren la guerra de manera placentera. Anècdotes com les apuntades no han de dur-nos a error. Ans al contrari, una qüestió és què la seua seguretat anara augmentant amb la reposició del poder central i altra molt distinta que deixaren de perillar.

En aquest aspecte cal fer referència al camp de concentració d'Albatera, únic existent organitzat com a tal a la rereguarda valenciana durant la guerra civil i que després tindria trista fama quan el franquisme el va fer seu, arribant a contenir a més de 15.000 persones.

El camp d'Albatera pertanyia als anomenats Camps de Treball del Segura i començà a funcionar a la tardor de 1937 i inaugurat oficialment el 24 d'octubre d'aquell any, i que en els moments de màxima aflluència va arribar a alcançar la xifra de 758 interns.⁷¹ Res a veure amb el que estaria després amb el franquisme. La seua tasca era la de drenar 40.000 hectàrees de maresmes per tal de convertir el terreny en conreable.

lencià no tenim cap referència que aquestes acusacions no foren més que calumnies. En canvi, els simpatitzants dels rebels si que es permetien, amb la complicitat de la foscor de la nit, efectuar alguna que altra salva o descàrrega, generalment indiscriminada, contra la població civil noctàmbula de la ciutat d'Alacant. ASENSIO BOTELLA, J. *Memorias*. Manuscrit inèdit. P. 33 i ss.

68. Les més importants la Model de Castelló, la Model de València, Sant Miquel dels Reis, El Puig, Gandia, el Reformatori d'Adults d'Alacant, el Castell de Santa Bàrbara, la presó d'Elx, Seminari i col·legi Josep i Maria a Oriola. Per a una comparació, PAGÈS i BLANCH, P. *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1996.

69. Al contrari de la zona rebel, tenia capacitat d'actuació a la zona republicana.

70. RAMOS, V. *La guerra civil en Alicante... op. cit.* pp. 186 i ss.

71. SÁNCHEZ RECIO, G. *Justicia y guerra... op. cit.* pp. 176-193.

Per la seua banda, les dones van viure situacions similars. 1232 dones de la província de València van estar empresonades durant la guerra civil en major o menor grau per les seues activitats contràries al règim,⁷² i en el seu cas també es va donar tot un ventall de situacions, de manera que hi hagué un sector reaccionari femení que patí dures condicions de privació de llibertat, altres com ara les internes al castell d'Alaquàs, gaudien d'una immensa lluminositat, magnífica ventilació i tenien a la seua disposició un gimnàs i una piscina. No debades la presó era coneguda com la receptora d'*il·lustres dones franquistes*,⁷³ i d'ella parlava una prominent dona pro rebel com a una mena d'estada en un balneari.⁷⁴

Però també trobem altres permissivitats aparentment impossibles. Així, per exemple, la circulació de documentació falsa per zona republicana es va fer habitual,⁷⁵ de tal manera que sols el capità britànic Edwin Christopher Lance, íntim amic del governador civil de la província d'Alacant, aconseguí treure un bon munt de dretistes mitjançant el seu embarcament pel port de la ciutat.

Altres ni tan sols havien de cercar protecció en les cúspides de partits i sindicats com, per exemple, l'industrial fuster valencià Franco Tormo qui, tot i tenir un gendre afiliat a Esquerra Republicana per a maniobrar, no li va fer falta el seu ajut donat que els propis treballadors de la seua fàbrica, quasi tots afiliats a la CNT, van muntar un dispositiu de protecció personal eficient. 24 hores al dia era acompanyat per alguns dels seus assalariats armats mentre a la porta de sa casa i a la fàbrica s'instal·là un comitè de vigilància dels mateixos obrers.⁷⁶ I moltes més anècdotes es podrien enumerar.

Recapitulació

Per tal de no deixar la sensació que durant la guerra la rereguarda valenciana resultà a la fi una mena de vacances pels reaccionaris locals i poc menys que una situació amable, ja hem parlat de la tremenda repressió que es desenvolupà vers aquest col·lectiu. Cert és que la mateixa dinàmica de la guerra i sobretot de les diverses experiències revolucionàries i la pròpia repressió patida, va fer que la cinquena columna, referint-nos als reaccionaris destacats que no van estar eliminats, gaudira d'una apreciable autonomia i seguretat.

72. Arxiu de la Presó Provincial de Picassent. Fons Presons de dones.

73. TORRES FABRA, R. C. «Les repressions durant la Guerra Civil...». *op. cit.* p. 235.

74. QUEIPO DE LLANO, R. *De la checa de Atadell a la prisión de Alacuás*. Librería Santarén. Valladolid, 1939. pp. 28 i ss.

75. El procés d'obtenció de la documentació falsa s'hi troba pormenoritzadament explicat per RICO FERRER, J. J. *Memorias... op. cit.* pp. 184 i ss.

76. PÉREZ VERDÚ, F. *Cuando Valencia fue capital de España... op. cit.* pp. 112 i ss.

Emprant un llenguatge *esnob*, els cinquena columnistes aprofitaren l'efecte *boomerang* obert pels excessos revolucionaris derivats dels primers moments de la guerra. És a dir, amb l'atomització de tota mena de poders, es deslligà al nostre país una violència política de clar tarannà revolucionari que arribà a cotes molt dolentes. Una vegada recomposta la rereguarda, al menys amb la suficient aparença d'efectivitat com per poder parlar de control per part de les autoritats, els reaccionaris supervivents gaudiren d'una relativa seguretat emparada i dirigida pels poders locals. La finalitat d'aquests s'adreçava cap l'auto redempció reforçada pel comportament sanguinari dels rebels i que recuperava les consignes humanístiques i socials republicanes, a més d'apostar per un món millor. I d'aquesta línia no escaparen les centrals sindicals de les quals alguns membres van estar responsables dels assassinats. Recordem les contínues cridades de les mateixes als primers moments per tal que la *revolución no nos ahogue en sangre*. Entre aquestes qüestions i la necessitat física dels dretans per tal de donar vitalitat a les col·lectivitacions, la cinquena columna restà enquadrada com un element més de la realitat de la rereguarda valenciana. Això no vol dir, repetim, que els seus membres guanyaren l'estatus d'intocable però al menys restaren quasi del tot segurs fins la final de la contesa.

La situació, actuació i comportament de la Cinquena Columna tindria uns efectes directes durant els primers moments de la postguerra. Al món rural valencià, sobretot, van estar els més actius alhora de dissenyar, dirigir i executar les tasques repressives, brutals, sanguinàries i constructores del *Nuevo Estado*. D'aquell on no tenia cabuda cap element aliè a la seua realitat. I és que els vençuts no trobaren mai ni un marc ni unes situacions versemblants al que, per les raons esmentades, arribaren a gaudir els cinquena columnistes valencians.

